

O scurtă introducere în memorialistica detenției românești

D.M. CRISTEA

Key-words: *imprisonment experience, punitive practices, imprisonment diary, the historiography of the concentrationary universe*

Literatura de sertar, jurnalele și amintirile celor care au suferit în deceniile *democrației populare*, dar și nenumăratele articole și dezbateri publice de după 1989 ne-au familiarizat, măcar la nivelul de martori, cu ideea de închisoare și cu realitatea carcerală implicată, aproape, în viața fiecărui individ. Închisoarea, care a marcat destinul atâtor persoane (de la oameni politici, directori de conștiințe ori intelectuali de oarecare notorietate, până la indivizi obișnuiți, simple victime ale hazardului), devine nu doar o componentă firească a vieții cotidiene, dar și un element valorizator al acesteia. Romancierul Heinrich Böll ajunge să mărturisească într-un interviu apărut în *Lire*, la sfârșitul anilor șaptezeci:

Je me demande souvent pourquoi je ne suis pas en prison, vous comprenez? Celui qui n'est pas en prison devrait s'étonner chaque jour de ne pas y être et se demander pourquoi. (Böll, *apud* Anghelescu 2008: 12).

Astfel, închisoarea apare, în chip paradoxal, drept un spațiu deosebit care filtrează moralitatea și caracterul oamenilor – pe Nichifor Crainic, Steinhardt îl descrie în *Jurnalul fericirii* drept „deținutul care la Aiud, pentru o gamelă de mâncare sau o țigară spunea că nu există Dumnezeu” (Steinhardt 1999: 156) – o probă de foc și un catalizator al valorilor umane. Mircea Eliade notează cu mirare în jurnalul său, după o întâlnire cu Noica, în 1972:

Insistența cu care repetă că acei ani au fost cei mai fericiți din viața lui, mai ales anii petrecuți într-o celulă, singur... Îmi repetă și el ceea ce îmi mărturisiseră toți cei care au trecut prin închisoare: că numai în temniță ies la iveală virtuțile fiecărui individ. Descoperi că oamenii sunt mai buni, mai curajoși, mai autentici decât îi credeai. Marea revelație a fost calitatea morală a românilor... (Eliade 1993: 67).

Aceasta este și una din explicațiile titlului cărții lui Steinhardt (alături de traseul aproape dostoevskian propus: credință – libertate – fericire) despre anii săi de detenție, *Jurnalul fericirii*:

Încep să-mi dau seama că numai caracterul importă. Convingerea politică, părerile filosofice, originea socială, credința religioasă nu sunt decât accidente: doar caracterul rămâne după filtrările produse de anii de pușcărie... (Steinhardt 1999: 82),

„Philologica Jassyensia”, An IV, Nr. 2, 2008, p. 25–38

iar spațiul carceral capătă valențele unui loc unde se aleg cei buni și puternici:

Nu e nevoie să fi stat mult în închisoare. Ce este omul, care-i cu adevărat condiția umană [...] se înțelege în câteva minute. Restul de ani e timp irosit. Ca și serviciul militar, e însă incomparabil exercițiu de strunire (Steinhardt 1999: 74).

Fără îndoială că închisoarea a fost dintotdeauna un loc al abuzurilor și al intimidării, dar niciodată ca în timpul dictaturilor totalitare când devine un mijloc de anihilare, de represiune și, în primul rând, de distrugere. Pușcăria își pierde statutul teoretic de loc al ispășirii și al reeducării și devine un spațiu al violenței, al terorii și al absurdului. Apare ceea ce Foucault numea undeva „sombra sărbătoare punitivă”. Se face o trecere bruscă, fără nicio pregătire prealabilă, fără nicio introducere, la o teatralitate a bestialului, la o adorare a violenței, la un spectacol carnavalesc al torturii și, implicit, al suferinței. Noul călău al secolului al XX-lea este definit, după cum constată și Hannah Arendt, de două caracteristici esențiale: pe de o parte, de o atracție maladivă față de rău, de partea cealaltă, de un dispreț total față de viața umană. Totalitarismul va tinde nu doar spre exterminarea dușmanului, ci și spre exterminarea memoriei sale, spre ștergerea sa din amintirile, din fotografiile, din scrisorile celor care l-au cunoscut, va tinde spre neantizarea sa. Cei puțini care vor ieși din Infern vor fi niște *strigoi*, înstrăinați de identitatea proprie, de familie, de prieteni, de societate, de viață, de propria lor voce pe care cu mare dificultate și cu ajutorul timpului le vor mai putea recupera, din locul de unde le-au pierdut.

Este cert că pușcăria devine și la noi, mai ales după instaurarea regimului comunist, un loc guvernat de un absurd imposibil de explicat în virtutea oricăror texte de legi, oricât de aberant ar fi fost ele concepute, un absurd cu cât mai neînțeles, cu atât mai eficient, căci el genera teroare și incertitudine: puteai fi închis pentru orice detaliu al vieții dinainte (pentru că ai fost membru al unui partid politic, pentru că ai frecventat un institut cultural străin, pentru că avuseși avere), sau al vieții de acum (pentru că ai spus bancuri politice sau pentru că le-ai ascultat, pentru că ți-ai exprimat neîncrederea în invincibilitatea marxismului sau în măreția Uniunii Sovietice, pentru că ai ascultat Europa liberă, pentru că ai citit cărți interzise etc.), exemplificând foarte bine condiția de infractor potențial a oricărui cetățean (Anghelescu 2008: 10–11). Realitatea acelor vremuri poate fi, astfel, foarte bine rezumată cu ajutorul unui banc, de mare circulație în anii optzeci: „– Ce pedeapsă ai? întrebă un caraliu. – Zece ani, răspunde deținutul. – Pentru ce? – N-am făcut nimic. – Minți, bă. Dacă n-ai fi făcut nimic primeai trei-patru ani”.

Dintre cele mai bizare acuzații făcute de comuniști învinuiților pe motive politice, iată doar câteva: „crima de favorizare a soțului”; „spiritism” (un exemplu: presupusa încercare a unui individ de a lua legătură cu spiritul lui Corneliu Zelea Codreanu); „poezii dăunătoare ordinii de stat”; „împotrivire la întovărășire”; „huliganism politic”; „elogierea științei și tehnicii capitaliste”; „acțiune criminală de sabotaj... efectuând lucrări neplanificate”. Puritatea absurdului care guverna prin intermediul mecanismelor de conducere ale comunismului din România este atinsă cu articolul 1 aliniatul 2 Cod penal, care legifera „infracțiunea prin analogie”: „fapte, care nu sunt anume prevăzute de lege, dar se consideră periculoase pentru societate, se încadrează ca faptă analogă (asemănătoare) prevăzută în lege ca infracțiune”. Practic, se consideră și se pedepsește ca infracțiune tot ce mișcă sau nu

mișcă ori numai se interpretează că se gândește contra regimului. Malaxorul justiției comuniste (creație a unui sistem călăuzit mereu după dictonul machiavelic *divide et impera*) avea nevoie de unanimitate și glasul celor nesugrumați încă trebuia să dispară. Spre deosebire de Germania nazistă care, în numele „rasei superioare”, a dorit și a încercat suprimarea „raselor inferioare”, comunismul a vizat transformarea omului, a visat *omul nou*. Omul nou, omul reeducat, *homo sovieticus* era un robot supus unei caste privilegiate: activul de partid, nomenclatura. Dar acest individ colectiv nu putea apărea doar cu ajutorul propagandei (deși propaganda s-a dovedit a fi mult mai eficace decât s-ar fi bănuțit la început)... Mai era nevoie de ceva: teroarea! Cu șase secole înainte de Hristos, Sun Tsu oferise metoda învingerii adversarilor fără luptă: „dezorganizarea autorității, ridiculizarea tradițiilor, răspândirea discordiei între cetățeni”. Obiceiurile seculare, credințele, religia strămoșilor, morala, certitudinile, familia, prietenii, cultura clasică au fost călcate în picioare, anatemizate, ridiculizate, calomniate – mai ales în spatele gratiilor. Pe scurt, s-au distrus toate reperele.

Într-o notă de paroxism a terorii, menită a distruge fizic și psihic opoziții, mai ales prin intermediul sistemului și regimului penitenciar, societatea românească a intrat sub conducerea principiului suprem al acțiunii regimului comunist în întregul lui și al fiecărui segment instituțional în parte: ura de clasă. Împotriva deținuților – „bestiile moșierești”, „exploatorii proletariului” – această ură era întreținută sistematic prin ședințe regulate, era predată ca o lecție care trebuia știută pe de rost. Suntem pe urmele teoreticianului Marx, care a impus teroarea drept arma cea mai eficientă împotriva burgheziei, vinovată de toate relele din lume: „lupta de clasă duce în mod necesar la dictatura proletariului”, spune el undeva, dictatură care, obligatoriu, trebuie să conducă la „eliminarea fizică a burgheziei”. Iar această eliminare, legiferată, nu se putea face decât cu ajutorul rețelei de penitenciare și al coloniilor de muncă (a se citi *colonii de exterminare prin muncă*). Punctul maximal al urii și terorii din penitenciarele și lagărele comuniste va fi atins cu reeducarea de la Pitești, sumbru și original experiment de transformare a omului în contrariul său (urmând pașii impuși de pedagogia lui Beria). Acolo, în laboratoarele de spălare a creierului de la Pitești, s-a urmărit surparea ființei umane în bestialitate, robotizarea, nașterea neo-omului.

Nimeni nu era protejat. Nu exista nicio atitudine care, odată adoptată, să te scape de brațul lung al noii orânduiri. Puteai face parte din sistem până într-o zi când sistemul considera că nu mai are nevoie de serviciile tale și te trimitea la beci. Puteai cânta seara elogios virtuțile apostolice ale noilor eroi de pe drumul luminos spre socialism, dimineața te putea găsi „bandit”, „dușman al poporului muncitoresc”, condamnat și condamnat. Individul nu era decât un instrument, o simplă unealtă în mâinile celor care conduceau. Iar cei care conduceau, la rândul lor, puteau deveni un instrument pentru cei care vor conduce.

Această stare de confuzie duce la schimbări neprevăzute de rol și, foarte devreme, foștii „ilegaliști”, foștii combatanți, foștii tovarăși de drum ai noilor stăpâni nu vor fi scutiți nici ei de persecuții sau abuzuri: între martirii regimului comunist, între cei care i-au suferit închisorile și torturile s-au aflat nu numai dușmanii săi, ci și cei care l-au construit și l-au apărat. Așa se face că Belu Zilber, comunist cu vechi state de serviciu și fost pușcăriaș – în această calitate – în

închisorile interbelice, a devenit el însuși victimă și țap ispășitor al regimului, așa se face că inginerul comunist Mazilu este deținut la Salcia împreună cu colonelul Roman, fostul comandant al lagărului, care suportă același tratament brutal cu fostele sale victime, și lista poate continua.

Toată această invazie a închisorii în cotidian a răsturnat o situație care era considerabil diferită înainte de al doilea război mondial și, mai ales, înainte de secolul al XX-lea. Supusă unor canoane nutrite, în epoca modernă, dintr-o morală europeană cu vechi rădăcini în morala grecească, în care excluderea din societate era în sine infamantă, ideea comună despre închisoare era una mai degrabă restrictivă și negativă. Închisoarea declasa și dacă ideea erorii de justiție sau a răscumpărării păcătosului nu era respinsă sau negată în chip deschis, ea pătrundea cu dificultate în practică: un individ care a fost trimis la închisoare, chiar abuziv, nu putea fi totuși cineva recomandabil. Celebra poveste a lui Jean Valjean, din romanul lui Victor Hugo, este modelul clasic al normei de comportament colectiv față de un fost pușcăriaș.

Literatura română a păstrat relativ puține documente referitoare la experiența teribilă a închisorii. Desigur, ea a păstrat relativ puține documente în general cu privire la perioadele mai vechi ale trecutului nostru, și nu e de mirare că o asemenea experiență – dramatică și aproape întotdeauna înjositoare – n-a trezit prea des dorința de a o consemna în scris. Dar textele nu lipsesc cu desăvârșire: de la bietul Cocrișel al lui Mogâldea, soldat căzut prizonier la sașii din Ardeal într-unul din ultimele războaie ale lui Mihai Viteazul, și, mai dinainte, de la europeanul principe Petru Cercel, căzut și el în prizonieratul ardelenilor în 1585, când își va îndulci momentele detenției la Hust prin scriere de versuri italiene sau de la conspiratorul Vlad Boțulescu, despre care știm, de la Iorga, că-și îndulcea anii de detenție în celebra fortăreață de la Kufstein traducând din italiană, exemplele unor detenții pline de peripeții, consolete adeseori prin vibrația poeziei, luminate uneori de mișcătoare dovezi de omenie, de generozitate sau de fidelitate, dar totdeauna apăsătoare, traversate de mari suferințe fizice sau morale, nu lipsesc (Anghelescu 2008: 13).

Dar nici tortura nu lipsește... Tortura „clasică” este însă o tortură reglată, deși crudă și rigidă, spre deosebire de tortura dezlănțuită din lumea modernă. Este o violență ca răspuns adecvat la o violență, și nu cum se va întâmpla în dictaturile totalitare: violența ca răspuns la non-violență. Evocată în codurile românești de legi din secolul al XVII-lea (*Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652 – primul cod de legi tipărit în Țara Românească, în vremea lui Matei Basarab), tortura („munca grea”) era aplicată atât pentru obținerea unor dovezi ori a unor mărturisiri, cât și pentru confirmarea unor „presupuneri”, bănuieli: Miron Costin, de pildă, spune în *Letopiseț* că acel monah ales de frații Ciogolea, complotiști de nivel redus, să-i aducă lui Vasile Lupu epistola în care îl trădau pe complotistul Gheorghe Ștefan a divulgat numele expeditorilor doar prin „mare strânsoare” (Costin 1943: 201) și „muncă”. Tortura a suferit și boierul Radu Dudescu („muncit cu hiară arsă pă piept”) din porunca voievodului Gheorghe Duca. *Cronica Banatului* face chiar un inventar al inventivității punitive bănățene:

nu numai prin fraiman tăiați, spânzurați, ce și tormente, chinuri, față arse, trasă, mâni de vii tăiate, cu roata zdrobiți, obraze cu pecete arse, chinuri erau, capu tescuit, supt unghii țăpușă bătea, le zmulgea, cu peatră de moară îi lungea, pieptul le turtea, picătură rea de sus în creștetu capului îi pica, dar de vii arși sau de vii înțâpați,

cureăle fâșii din umeri pre spate în jos trasă, locul cu var nestâmpărat presărat, apoi dus și tăiat (Stoica de Hațeg 1969: 203).

Închisoarea nu era, în vechiul drept românesc, o pedeapsă obișnuită, cum de altfel nu era nici în practica europeană (lucrurile se schimbă abia după Revoluția Franceză, care a deschis, deasupra Europei, cutia Pandorei); erau închiși prizonieri aflați sub anchetă, suspecti de delict criminale sau adversari politici, de la care ofițerii, judecătorii sau călăul încercau să obțină – și nu prin metode ortodoxe – informații, mărturisiri, și chiar bani de răscumpărare. Pentru delict civile, pentru înșelăciune, mofluzie (faliment), adulter, incest, viol, proxenetism, ofensă, ultraj, sodomie (dacă învinuitul avea mai puțin de paisprezece ani) se aplicau în general pedepse corporale infamante: bătaia în public – aplicată mai ales hoților – era urmată de ocnă (boierii, care nu puteau fi loviți decât de domn cu buzduganul, scăpau de această pedeapsă; dacă, însă, se aflau la „a treia culpă”, făceau cunoștință cu cnutul sau cu toiagul, dar și atunci în condiții deosebite); schilodirea (falsificatorilor, Matei Basarab le tăia o mână), ținuirea la stâlp (ilustrată în *Ciocoii vechi și noi*). Alături de pedepsele corporale existau și sancțiunile financiare (precum confiscarea averii, amenzi sau „bucatele” trecute pe seama domniei), pedepse preferate de autorități pentru că prilejuiau numeroase abuzuri în favoarea slujbașilor respectivi. Tot cu ajutorul banilor se putea scăpa de ștreang. „Obiceiul pământului” îi oferea voievodului dreptul de a modifica o condamnarea la moarte, cu una mai „suportabilă” (legiuirile din secolul al XVIII-lea atestă această putere). Cei care râvneau tronul și aveau nenorocul de a fi capturați, dacă nu ajungeau să cunoască lama călăului erau „însemnați la nas” (mutilați). Această „însemnare la nas” marca dezonoarea și excluderea din rândul candidaților. Mai exista, alături de acest tip de mutilare, și un altul: orbirea (Ștefan-vodă, fiul lui Alexandru cel Bun, l-a orbit pe fratele său Iliăș pentru a conduce țara singur).

Ca și decapitarea (sau discreta sugrumare, pusă în practică în cazul marelui postelnic Constantin Cantacuzino în trapeza Mănăstirii Snagov), surghiunul (pedeapsă neumilitoare, temporară sau definitivă), însoțit de obicei de confiscarea averii, era apanajul exclusiv al aristocraților:

celor care apăreau în periculoasa ipostază de pretendenți („domnișori”) și își asumau răspunderea unor acțiuni deschise (exilul la mănăstire era, în aceste cazuri, unul definitiv – călugărirea – și asociat cu mutilarea), celor care unelteau împotriva domniei (exilul – care îmbrăca uneori forma unui „domiciliu forțat” [...] – a fost mai mult o sancțiune contra delictelor politice decât împotriva infracțiunilor de drept comun), dușmanilor mai vechi ori mai noi ai voievodului (Mazilu 2006: 486).

S-a creat o veritabilă „rețea penitenciară” a mănăstirilor: Snagov, Tismana, Viforâta, Dintr-un Lemn, Cernica, Mărgineni, Căldărușani, Arnota etc. Mănăstirea, ca închisoare, nu era, însă, doar un loc de claustrare, ci și unul de meditație la păcatele comise, cu voie sau fără de voie, la viața dusă până în momentul X. Creștinescul spațiu nu excludea, la nevoie, tortura sau chiar execuția: adversarii lui Brâncoveanu duși la Snagov au fost bătuți „pă talpe”, ne informează *Anonimul Brâncovenesc*, de un anume Văcărescu, „slugă din boierii Domnului”. Cu incintele lor fortificate, cu o ținută aproape militară, locuri de apărare și de refugiu,

mănăstirile erau niște „temnițe de maximă securitate”. Mănăstirea Snagov, de pildă, avea faima de „loc al morții” încă din vremea lui Vlad Țepeș:

la această mănăstire erau surghiuniți condamnații politici și acei dintre boieri de cari voia să scape acest crud Domnitor. Sub cuvânt că ei trebuia să facă rugăciune spre a se pocăi și a li se ierta greșalele, erau duși în acea cameră ca să se închine la icoană. Dar n-apucau să-și sfârșească bine rugăciunea și pardoseala le fugea de sub picioare, căzând într-o groapă adâncă și plină de cuțițe tăioase, unde mureau zbatându-se în chinurile cele mai îngrozitoare (Dianu, 1900: 13).

Închisoare propriu-zisă, „cu acte în regulă”, rămânea totuși ocna (echivalentul deportării în colonii din țările occidentale), iar trimiterea la ocna era o pedeapsă care echivala cu o condamnare la moarte amânată, întrucât detenția în atmosfera insalubră, umedă, plină de miasme, ducea la o rapidă degradare fizică și la moartea condamnatului, așa cum îl vedem pe Dinu Păturică, în același roman al lui N. Filimon, degradându-se fizic și murind în doar câteva luni. Dacă șederea dușmanilor politici în gropile ocnelor depindea de bunăvoința domnilor (din grupul celor devotați Cantacuzinilor unii vor scăpa, de pildă), pentru ceilalți osândiți (tâlhari, hoți, spărgători, violatori, proxeneți) nu mai exista nicio șansă. Alături de ocna, funcționau și temnițele (folosite, după cum informează Neculce în cronica sa, pentru boieri), grosul (un spațiu mic și întunecos, destinat în special hoților) și chiar... catarga (o bizarerie, dat fiind faptul că flota, în care să existe corăbii-pușcărie, lipsea spațiului românesc medieval). Asprimea arătată deținuților se va menține până la finele secolului al XIX-lea, ducând mai departe stindardul obiceiului pământului: lipsa de grijă față de condamnați (locul de detenție e un spațiu de tranzit spre moarte), existența acestora lăsată la voia întâmplării, bătaia și celelalte corecții. Ceea ce se schimbă este specializarea în realizarea funcției represive (căpitanii de județ și pârcașii vor lăsa locul ispravnicilor și zapciilor, ceaușii, stegarii și slujitorii vor fi implicați în îndeplinirea hotărârilor judecătorești) și sporirea numărului locurilor de detenție.

Secolul al XIX-lea nu a lăsat prea multe date despre felul în care condamnații își ispășeau pedepsele. Pentru această epocă nu există o memorialistică propriu-zisă, în afara descrierilor oferite de literatură (dar știm că ea nu opera cu fantezii): Mitică Filipescu, principalul conducător al conspirației din 1840, deși eliberat din închisoare după doi ani, nu supraviețuiește condițiilor teribile ale detenției decât câteva luni. Abia la pașoptiști găsim câteva referiri, fragmentare, asupra experienței lor în materie. Unele detalii despre detenția lui Bălcescu aflăm de la prietenul său Ion Ghica, dar el nu poate spune nimic despre ce simte prizonierul, despre starea de spirit a cuiva care încearcă experiența încarcerării.

Modernizarea societății, către mijlocul secolului al XIX-lea și după aceea, odată cu o îmbunătățire a condițiilor de detenție pentru deținuții de drept comun, aduce și un tratament diferit pentru prizonierii politici și nu doar pentru că armonizarea legislației autohtone cu cea europeană o cerea, ci și pentru că prigonitul de ieri, putea deveni un personaj important astăzi: Ion Brătianu, primul ministru al României de la 1876, fusese el însuși deținut politic în Franța, iar predecesorul său, Mihail Kogălniceanu, fusese surghiunit la mănăstire pe timpul lui Mihalache Sturdza. Așa se explică (măcar parțial) de ce vom vedea, în timpul lui Cuza și mai

ales al lui Carol I, o pleiadă de oameni politici, gazetari și scriitori, trecând dezinvolt prin arest, pentru perioade mai scurte sau mai lungi, și trăind o detenție care, dacă nu era scutită de neplăceri, era, în orice caz, departe de ceea ce îndurau pușcăriașii de rând și de ce vor avea să pățească, nu peste multă vreme, adversarii regimului comunist.

După mijlocul secolului apar și descrieri mai ample ale iadului pe care-l constituie oca pentru pedepsiți și odată cu ele și primele sugestii de reformare a acestei situații: un călător anonim, care vizitează în 1859 mănăstirile din Oltenia, lasă o astfel de descriere a felului în care erau cetluiți ocașii noaptea:

Dar ceea ce mai adaugă la barbaria închisorilor de la oca este că condamnatul doarme noaptea cu piciorul în butuci. Astă barbarie este atât crudă, cât și absurdă. Pe un lung pat oblic se culcă, amestecați, toți condamnații. La marginea patului se află un lung lemn care se strânge sau se lărgeste, împreună cu altul, după voie. Fiecare condamnat își vâra piciorul între aste două lemne, care se strâng apoi, așa cum să nu se mai poată scula. Își poate închipui cineva la ce tortură și la ce somn este espus un condamnat care a lucrat toată ziua la sare! (Boerescu 2007: 109–110).

Dar aceste cazne nu îi priveau și pe primii deținuți politici, în înțelesul modern al termenului, de la care avem și primele mărturii mai consistente despre ce era închisoarea și cum o îndurau ei: N.T. Orășanu, de pildă, a lăsat pagini aproape umoristice despre trecerea sa pe la Văcărești, unde se simțea liber, nelipsindu-i nimic:

În pușcărie eram liber, venea familia și amicii la mine [...] prânzeam, ca tot omul, cu tacâmuri. [...] Aveam un servitor dintre arestanți, foarte inteligent, care mă îndatora cu deosebire (Orășanu 1861: 28–30),

și unde farsele:

Radu Ionescu se făcu nebun ca să sperie pe Valentineanu. Farsa izbuti de minune în timp de vreo două ore, căci Ionescu imita prea bine pe nebun. Bietul Valentineanu, victimă a credulității sale, după ce mănca o doză mare de bușeli cu sululul de la pat, abia izbuti a scăpa pe ușă, fără papuci, și alerga desculț și speriat prin coridoarele mănăstirei, căutând pe cineva ca să trimiță în oraș, după vreun medic. (Orășanu 1861: 89)

sau excursiile matinale la împușcat rațe îi ocupau aproape tot timpul:

Într-una din excursiile noastre matinale pe marginea lacurilor, trăsei în niște rațe ce treceau pe dasupra mea și împușcai una, care căzu pe malul opus al unui șentuleț (Orășanu 1861: 92).

Același Orășanu nu rămâne, însă, indiferent la abuzurile legislației care, nu o dată, condamnă pe nedrept, și nici la caracterul de „școală a infracțiunii” pe care îl posedă temnița:

Temnițele nu sunt locuri de pocăință și îndreptare, ci de mare stricăciune. Am văzut aici oameni arestați numai pe o simplă bănuială, stând câte un an închiși, apoi... liberați fără nici un fel de satisfacțiune sau îndemnizare (Orășanu 1861: 55).

Abia cu perioada interbelică memorialistica detenției românești începe să cunoască mai multe mărturii care, deși nu sunt convergente, oferă o imagine bine conturată asupra închisorii. Scriitori cunoscuți, precum Slavici și Arghezi, au fost închiși câteva luni la Văcărești, imediat după primul război mondial, sub acuzația că

ar fi scris – sub ocupația nemțească – la gazete filogermane. Este o veritabilă epocă romantică a detenției: cu farse, personaje pitorești și de vodevil, cu „afaceri” și jocuri de noroc, cu chirii și bacșișuri oferite administrației, cu „boieri”, cu „nobili”, cu escroci și cu spioni, cu nebuni și cu vizite acasă, cu socialiști care fac grevă și cântă în cor Internaționala, cu memorii la ministru, cu proiecte de ziar, cu biblioteci pentru „moralizarea” deținuților și cu școli pentru minori, cu slujbe la biserică duminica, cu centre de psihiatrie și antropologie, cu grădini de zarzavat și cu iubiri în vecinătatea ocnei; este o lume liberă în spatele gratiilor, fără lanțuri, o lume de nevinovați, condamnați prostește sau din erori judiciare. Slavici, deși la primul contact cu „bolgia austeră” de la Văcărești, schițează un tablou sumbru al pușcării și al nenorociților închiși acolo:

am citit Infernul lui Dante, am văzut în Capela Sixtină iadul lui Michelangelo, am văzut și Camposanto de la Pisa. După cele ce am văzut la Văcărești, Michelangelo și zugravul de la Pisa au rămas în gândul meu niște cârpaci neajutorați (Slavici 1978: 398).

la puțin timp revine la sentimente mai bune:

am putut deci să-i zic fără exagerare directorului general al Închisorilor: până acum se zicea „curat ca la mănăstire”, de aici înainte o să se zică „curat ca la pușcărie” (Slavici 1978: 456)

sau:

am petrecut și la Văcărești multe oare plăcute, pentru care m-ar fi pizmuit nenorocii care m-au trimis acolo (Slavici 1978: 407).

Pentru ziaristul și scriitorul Mircea Damian, suspect și el de agitație comunistă și arestat în 1931, deși „zidurile sunt mici... ziduri foarte groase și boltite, ferestre mici de tot, prin care nu pătrunde decât puțină lumină”, viața se poate îndulci, mai ales pentru cei care pot plăti: se poate bea un ceai („patru lei paharul”) sau o cafea („șase lei ceașca”), cu douăzeci de lei se obține un pat mai bun,

Are cineva nevoie de frizer? Uite-l în curte... Poartă în mână, de toartă, o lădiță amenajată, în care ține bricele, săpunul, pudra, colonia... Vrei să-ți văcsuiești pantofii? Uite văcsuitorul colo lângă biserică. Ți-i face de sclipesc... O pereche de pantofi de casă pentru dame? Ce culoare? Cu desene sau simpli? Cu tocuri nalte sau trei sferturi? Trimite vorbă și măsura cutărui deținut. Îi ai gata mâine dimineață (Damian 1932: 57–59).

Nici Arghezi nu a dat semne că a suferit prea mult calvarul detenției, în *Poarta neagră*, observând cum închisoarea reprezintă pentru mulți o patrie adoptivă, un loc unde se simt bine și în largul lor, unde „le crește prestigiul” și se distrează: „o singură neplăcere comportă închisoarea: că nu poți ieși când vrei” (Arghezi 1967: 20). Dar și alții au simțit, sub auspiciile aceluiași romantism al detenției, intimitatea regimului carceral: Zaharia Stancu, de pildă, învinovățit de simpatii comuniste și închis, sub dictatura antonesciană, în lagărul de la Târgu Jiu, alături de protipendada ilegalistilor comuniști și de vârfuri ale mișcării legionare ori ministrul dr. Petru Groza, trecut prin „filiera inchizitorială a organelor de cercetare”, pe care Crăciunul lui 1943 îl prinde aruncat de același regim antonescian după gratiile de la Malmaison. Doar un an mai târziu, Onisfor Ghibu trăiește oripilat (mai ales din

pricina primitivismului condițiilor de viață, condiții considerate, însă, de mulți dintre „colegii săi de suferință” drept edenice) un soi de pre-gulag și o pre-reeducare, în spiritul comunist, în lagărul de la Caracal. Este „epoca de aur a mămăligii”, perioada adulării lui *Marsc* și *Engliš*. Exercitându-și vocația de pedagog, Ghibu va propune autorităților, în plină detenție, un proiect de alfabetizare a țăranilor: Universitatea Liberă a Lagărului Caracal. Nu trebuie însă să se înțeleagă din descrierile colorate că închisoarea era o tabără de vară. Luat în sine, huzurul în care pare a se lăfăi deținutul acestor timpuri e doar de suprafață căci, beneficiind sau nu de avantajele statutului social, sătul sau cu burta goală, deținutul, chiar și acesta din romanticul Văcărești, este, în intimitatea identității sale, un individ lipsit de demnitate, e o slugă fără simbrerie și fără drepturi, speculată, folosită, umilită, viciată mai degrabă de sistem decât prin sine, „cu zeci de stăpâni și totuși fără stăpân” (Damian 1932: 133).

Desigur, pentru cititorul zguduitorilor mărturii despre bestialitatea cu care erau tratați prizonierii politici în temnițele Piteștilor, Gherlei, Aiudului sau de la Canal, episoadele detenției politice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și cele de la începutul secolului următor, când gazetarii sau politicienii antigubernamentali, închiși pentru delict „de opinie”, fac farse gardienilor, ies zilnic la vânatoare sau trimit pe dorobanțul însărcinat să-i păzească după masa comandată la birtul învecinat, pot să pară scene de vodevil; ele arată, însă, alături de o realitate politică, economică și socială înainte de instaurarea „luptei de clasă”, și motivele pentru care această trecere s-a făcut atât de brusc, de neașteptat. Iar secolul XX, se pare, nu mai poate fi povestit, astăzi, fără a se face și „istoria sistemului concentraționar” (Kotek, Rigoulot 2007: 5). Cert este că experiența închisorii politice, cu toate implicațiile, n-a fost excesiv de extinsă la noi, așa cum va fi după instaurarea comunismului (și așa cum au cunoscut-o alte popoare, încă din secolul al XVIII-lea: prigonirea sălbatică a revoluționarilor ruși, temnițele austriece pentru patrioții italieni, teribilele închisori ale Terorii). Au existat și în țară persecuții ale grupurilor socialiste, organizate la sfârșitul secolului al XIX-lea, mergând până la arestări abuzive și condamnări la închisoare pentru „agitație”; era totuși o mare diferență față de tratamentul distructiv aplicat în Rusia de pildă, și justiția românească păstra deocamdată, chiar în abuzurile ei, un caracter mai degrabă paternalist. Lipsa acestor precedente, sau cel puțin caracterul lor cu totul limitat și necunoscut publicului larg, are drept una din consecințe elementul de surpriză pe care îl atestă mărturiile deținuților anticomuniști: pur și simplu, ei nu-și putuseră închipui că e posibilă o asemenea degradare umană ori culpabilizări imaginare și nici că ar exista temniceri capabili nu doar să îndeplinească o asemenea slujbă, ci să găsească plăcere în ea! Despre nașterea torționarilor și a reeducării de la Pitești nu cred că a existat vreo imaginație care să o fi prevăzut.

Amintirile foștilor deținuți politici anticomuniști pot fi grupate și discutate din multe puncte de vedere, dar la nivelul existențial cel mai general este evident că victimele care au lăsat amintiri din închisorile comuniste își retrăiesc experiența din două perspective:

ca probă fizică, de organizare și rezistență împotriva unei presiuni de maximă agresivitate, și ca experiență interioară, de ordin psihic și intelectual. Prima se organizează epic, ca un traseu plin de capcane dejucate și de încercări reușite, aproape ca un roman de aventuri, în timp ce a doua este mai ales un text confesiv, succesiunea

de încercări este văzută mai ales ca o modalitate de a se examina și de a se regândi pe sine (Anghelescu 2008: 26).

Cele două modalități mai sus definite nu se află în stare pură în nicio mărturisire. Dar, cel mai bine se găsesc reprezentate în cartea lui Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, prima, și în *Jurnalul fericirii* al lui Nicolae Steinhardt, a doua. Ion Ioanid descrie cu lux de amănunte întâmplările detenției văzute ca înclăștare cu dușmanul, ca formă supremă și nesperată de sfidare a celor care au crezut că, prin teroare, pot înfrânge definitiv rezistențele; este a treia „soluție” pe care o propune Steinhardt, soluția lui Winston Churchill și Vladimir Bukovski, soluția celor puternici:

Cu cât îți merge mai rău, cu cât sunt greutatea mai imense, mai împresurat ori mai supus atacurilor, cu cât nu mai întrezești nicio nădejde probabilistică și rațională, cu cât cenușiul, întunerecul și vâscosul se intensifică, se puhăvesc și se încolăcesc mai inextricabil, cu cât pericolul te sfruntează mai direct, cu atât ești mai dornic de luptă și cunoști un simțământ (crescând) de inexplicabilă și covârșitoare euforie (Steinhardt 1999: 8).

Astfel este Ioanid, cel care-i înfruntă pe gardieni, organizează și reușește o evadare, refuză din principiu orice armistițiu, face farse torționariilor, face grevă ca dispreț solemn împotriva represiunii, își înscenează o operație de tumoare... El este un Don Quijote modern, care luptă de dragul luptei și al onoarei. Nu înseamnă însă că nu are momentele lui de recul, de ezitare, că acțiunea nu lasă loc uneori meditației sau depresiei, dar toate sunt subordonate parcă epicii unei înfruntări care își extrage tăria din chiar această „bătălie” permanentă. Ioanid trăiește la cote maximale o nebunie a existenței. Nu este singurul. Importanța acestor forme donquijotești de opoziție – împotrivirea unor oameni lipsiți de dreptul de a se împotrivi, revolta absurdă a deținutului care nu se poate revolta – nu trebuie căutată nici în demersurile născocite pe moment, nici în speranțele că poate mâine va fi mai bine, nicidecum în planuri stabilite dinainte. Este o căutare febrilă a umanului, o exercitare supremă a liberului arbitru cu care omul este înzestrat. Exerciții de libertate, formele revoltei din spatele gratiilor transcend dincolo de spațiul închis al penitenciarului, reprezentând, la o scară microcosmică, formele de opoziție ale ordinii împotriva haosului. Închisoarea transformă inevitabil. Închisoarea re-individualizează. Re-individualizarea aceasta depinde doar de modul cum este percepută și acceptată detenția. Revolta, într-un fel sau altul, și resemnarea nu pot merge de mână. Cei care s-au resemnat au ieșit învinși, dezumanizați, reeducați. Cei care s-au opus (credincioși, poeți, dascăli sau cavaleri) au câștigat cea mai importantă luptă pe care o duce ființa umană: lupta cu ea însăși.

De cealaltă parte, N. Steinhardt reprezintă, în chip evident, cu totul alt tip: cel a cărui principală formă de existență în închisoare nu este acțiunea, ci reflecția. El nu dă dovadă de mai puțin curaj, nu e un individ timorat; dimpotrivă, și el trăiește o adevărată euforie a realizării în rezistență, și el este capabil să înfrunte pe gardieni, să facă gesturi demonstrative, riscând pedepse foarte dure. Dar nu în această atitudine se „realizează” el ca prizonier și adversar al regimului, ci în felul în care asimilează intelectual și moral experiența unică pe care a trăit-o, transformând-o într-o treaptă către desăvârșire. Steinhardt primește creștinismul tot așa cum Marele

Inchizitor al lui Dostoievski primește sărutul lui Hristos pe gură: ca un șoc. Creștinismul conștientizat și asumat îl va zgudui, îl va trezi, îi va deschide ochii pentru a vedea „în sfârșit, realitatea” (Steinhardt 1999: 19). Credința îl va face liber chiar în plinul detenției; o libertate aristocratică, a celui ales, libertate supremă tocmai datorită faptului ca există „cu toate că”. De fapt, credința este cu atât mai puternică cu cât suferința este mai mare, cu cât detenția este mai grea și miracolul eliberării este refuzat. Libertatea de a crede este posibilă numai în absența miracolului coborârii de pe cruce. Dacă Dumnezeu ar fi fost (kierkegaardian) un imens papagal roșu, vizibil de oriunde și de oricine, atunci credința ar fi fost ceva superfluu, de prisos. Verbul „a crede” și-ar fi pierdut consistența și semantica. „A crede” nu este sinonim cu „a dovedi”, „a demonstra”, „a fi evident”, cu „a crede pentru că”. Dimpotrivă, „a crede” vrea să zică „a crede cu toate că”, „deși”, „în ciuda”. Credința într-o evidență demonstrată rațional e ridicolă, de genul „mură-n gură. Na-ți paraua, dă-mi sarmaua!” (Steinhardt 1999: 64). Cu cât detenția este mai infernală, cu cât suferințele sunt mai greu de suportat, cu cât atingerea universului concentraționar este mai aproape de lovitură, fericirea este mai puternică, prezența divinului mai intens resimțită. Pușcăria devine noroc, șansă, confirmare a lui Hristos:

purtarea gardienilor [...] e atât de rea, atmosfera atât de dramatică [...] perspectivele de îndelungată suferință atât de limpezi, încât nu pot să nu circule de la un capăt la celălalt al peșterii într-o stare de nemaipomenită, exaltată agitație. Încep să presimt că Hristos e prezent în pușcărie. Nu-mi vine să cred că totul poate fi atât de complet, că am parte de atâta binecuvântat noroc (Steinhardt 1999: 59).

Detenția obligă victimele să ducă o existență lipsită nu numai de bunurile materiale, ci și de ocupațiile unei vieți normale: pentru un intelectual, absența cititului, a scrisului, a unei activități spirituale diverse cu care era obișnuit este una dintre torturile cele mai greu de suportat, și pușcăriașul respectiv caută să înlocuiască această lipsă. Deținuții își țin unii altora conferințe pe teme cele mai diverse (se constituie astfel *Academia de la Aiud*), se învață orice cu pasiune și conștiinciozitate: teologie, istorie, geografie, filosofie, anatomie elementară, matematică, fizică și, mai ales, gramatica limbilor străine. De la filosofia postkantiană până la *Balada codrului fără haiduc*, de la filme sau întâmplări banale din libertate până la serii de discursuri despre Balzac, Stendhal sau Proust – toate sunt tratate cu același interes și seriozitate. Există un vid ce trebuie umplut, o nevoie de a evada, o groază de animalizare, o pornire aproape organică de identificare cu ceva frumos. Schimbul de idei, discuțiile rodnice, informative sau de concepții, purtate constituie hrana prețioasă a minții și sufletelor. Un rol aparte este destinat poeziei, *poezia ca necesitate*: se recită toate poeziile care se mai țin minte (cum amintește Steinhardt) sau, în regim de izolare, neavând cum citi sau discuta cu colegii, deținutul este obligat să „scrie”, să compună adică în memorie.

Fiecare vers nou adăugându-se celorlalte, îmi era prilej de mulțumire. Am izbutit să fac patru sau cinci poezii pe tema capetelor. Îmi plăceau. Lipsa de hârtie îmi încetinea munca. Nu-mi puteam folosi decât memoria. Neputându-l vedea, trebuia să murmur de câteva ori fiecare vers, pentru a-l auzi. Să-l leg de versurile anterioare. Să învăț totul pe dinafară. Mi se întâmpla să uit un vers. Mă străduiam să-l regăsesc. Un vers pierdut mă întrista. Mi-a venit ideea să dau poeziilor mele un acompaniament muzical (Constante 1992: 54).

Aceeași Lena Constante se decide să „scrie” o piesă de teatru, firește, tot în memorie:

Piesa mea, din scenă în scenă, prinde viață. Personajele principale... își afirmau caracterele deosebite... Cea mai mare plăcere a mea era să scornesc cât mai multe greutăți care să-mi ceară spre rezolvare cât mai multă bătaie de cap (Constante 1992: 186–187).

Nu este însă o excepție: s-a făcut multă literatură în celulele jilave ale închisorilor, de la versurile scrise cu acul pe coji de săpun de Dumitru Bacu până la discuțiile savante, despre care amintește Steinhardt în cartea sa, de la sensul unui vers din Baudelaire, până la Don Quijote sau pur și simplu la recitări ale versurilor unor tovarăși de celulă, nicidecum poeți:

Cu fiecare strofă învățată de omul de lângă mine, cu fiecare lovitură de piatră, în țeava caloriferului, prin intermediul căruia versurile, cu sutele, ajungeau la urechile altor și altor camarazi, teama se risipea, ca ceara în para focului, iar eu redeveneam om capabil să mă bucur, capabil să răspândesc bucurie (Gheorghiuță 1994: 215).

Ceea ce rămâne comun în aceste destine atât de diferite este valoarea deosebită pe care o capătă solidaritatea umană, sacrificiul – „pușcăria i-a transformat pe unii în sfinți”, admite și pastorul Wurmbrand (1994: 232) –, care se manifestă în cele mai neașteptate împrejurări: întâlnindu-se în celulă cu un cunoscut, condamnat pentru că era legionar, Steinhardt se îmbrățișează cu el și se „iartă” reciproc; Lena Constante povestește despre deținutele din celulele învecinate, care îi croșetează pe ascuns și îi trimit o pereche de șosete ș.a.m.d. Cât privește sacrificiul lui Mircea Vulcănescu, el a ieșit de mult din spațiul înțelegerii omenești. Sistemul menit să transforme oamenii în demoni sfârșise în a le oferi multora aripi de înger. Pușcăria este, din acest punct de vedere, locul în care se manifestă spiritul uman în ce are el mai înalt oferind o compensație (dacă așa ceva există) pentru anii de suferințe și prigoniri nedrepte: „să nu ne răzbunați”, a spus același Vulcănescu înainte de moarte. Dar să nu se uite! Într-o vreme când totul era strivit de tălpile bocancilor noii orânduiri, moartea lui, în zarca Aiudului, a rămas unul dintre modele de nestrivire. Citite astfel, mărturiile celor trecuți prin lagărele și închisorile noastre depun o mărturie care stă peste ani ca o dovadă că ticăloșia, frica și invidia n-au izbândit deplin niciodată, și că deci putem să mai sperăm într-un viitor oarecare: dacă omenia, speranța și gustul pentru frumos au supraviețuit în fundul celor mai abjecte pușcării, înseamnă că umanitatea există. Este ceea ce observă și Richard Wurmbrandt care mărturisea la un moment dat că în pușcărie a învățat sensul adevărat al unor cuvinte ca „prietenie”, „toleranță” și „frumusețe” (Wurmbrand 1993: 60).

Amintirile din închisoare mai arată însă ceva (și aici se face apropierea de tărâmul literar): suferința, umilința, frica, înfometarea, frigul și tortura trezesc latența unor predispoziții nebănuite, unei înclinări către literatură (chiar dacă multe dintre scrieri nu au o valoare estetică deosebită). Din acest punct de vedere mărturisirea deținuților politici aruncați în spatele gratiilor în timpul „stalinismului dezlănțuit” (după o expresie făcută celebră de E. Negrici) produc un material literar și uman nou care schimbă, în mare măsură, datele literaturii române: descoperindu-se tainele și supliciile Infernului, literatura nu mai poate fi ca înainte. Realismul trăirii și simplitatea expresiei, caracterul dramatic al unei compoziții totuși epice, dimensiunea stilistică nouă, sugestia aproape palpabilă a unor trăiri pe marginea

prăpastiei prin notații scurte, eliptice și albe, toate acestea (și atâtea altele...) nu pot trece neatinse de mângâierile literaturii. Varietatea acestor confesiuni este infinită și, mai mult, din punctul de vedere al cititorului nici nu mai contează ce este detaliu material și ce este proiecție a unei imaginații surescitate de suferință (suferința ca literatură!). Substanța lor este adevărată și garantează lectura acestor pagini chiar atunci când amintirea suferințelor prilejuite se va fi șters din memoria comună.

Bibliografie

- Anghelescu 2008: Mircea Anghelescu, *Literatura autobiografică. Pușcăria la români*, Editura Universității din București.
- Arghezi 1967: Tudor Arghezi, *Scrieri 13, Poarta neagră*, București, Editura pentru Literatură.
- Boerescu 2007: Vasile Boerescu, *Din impresiunile unui călător prin țară*, ediție, introducere și note de M. Anghelescu, Târgoviște, Editura Bibliotheca.
- Constante 1992: Lena Constante, *Evadarea tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România*, București, Editura Humanitas.
- Costin 1943: Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție comentată cu introducere, glosar și indice de Ioan Șt. Petre, București, Cugetarea – Georgescu Delafras.
- Cronicari 1984: *Cronica Bălenilor în Cronicari munteni*, București, Editura Minerva.
- Damian 1932: Mircea Damian, *Celula No. 13 (Șaptezeci și cinci de nopți la închisoarea Văcărești)*, București, Institutul de Arte Grafice „Vreamea”.
- Stoica de Hațeg 1969: Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, București, Editura Academiei.
- Dianu 1900: Gr. I. Dianu, *Istoria închisorilor din România. Studiu comparativ. Legi și obiceiuri*, București, Tipografia Curții Regale.
- Eliade 1993: Mircea Eliade, *Jurnal*, II, București, Editura Humanitas.
- Gheorghită 1994: Viorel Gheorghită, *Et Ego Sărata – Pitești – Gherla – Aiud*, Timișoara, Editura Marineasa.
- Kotek, Rigoulot 2007: Joël Kotek, Pierre Rigoulot, *Secolul lagărelor*, București, Editura Lucman.
- Mazilu 2006: Dan Horia Mazilu, *Lege și fărădelege în lumea românească veche*, Iași, Editura Polirom.
- Orășanu 1861: N.T.Orășanu, *Întemnițările mele politice*, București, Tipografia Națională.
- Slavici 1978: Ioan Slavici, *Opere*, IX. *Închisorile mele*, București, Editura Minerva.
- Steinhardt 1999: Nicolae Steinhardt *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Tănase 1995: Stelian Tănase, *Clienții lu' tanti Varvara. Istorii clandestine*, București, Editura Humanitas.
- Wurmbrand 1993: Richard Wurmbrandt, *Comercializarea libertății*, București, Editura Stephanus.
- Wurmbrand 1994: Richard Wurmbrand, *Cu Dumnezeu în subterană*, București, Editura „Casa Școalelor”.

A short introduction in the memoirs of the Romanian imprisonment

Short literature, the diaries and the memories of those who suffered during the popular democracy, but also the numerous public articles and debates after 1989 made us familiar, at least as witnesses, with the idea of prison and with the prison reality. The prison, which influenced the destiny of so many persons (from political personalities or intellectuals of some notoriety, to common individuals), becomes not only a natural component of every day life, but also a valuable element of it. Thus, paradoxically, the prison appears as a special place which filters the people's morality and character.

Prison has always been a place of abuses, but never these abuses reached such intensity as during the totalitarian dictatorships, when it became a means of annihilation, of repression and besides all, of destruction. This prison invasion in everyday life has totally changed a situation which was considerably different before XXth century and that literature kept at a low level.

The memories of the former anti-communists prisoners can be classified, at the existential level, from two points of view: as a physical fight and resistance proof and as inner endurance. The first is epically organized as an adventure novel, while the second is, mostly, a confession text. The Romanian prisoner oscillates between Don Quijote and Iov. These Quixotic forms are nothing but a hectic search of the human, a supreme exercise of the free agency. On the other side, the main form of existence in prison is not action, but reflection. The prisoner doesn't prove less courage, he is not a timorous person; on the contrary, he lives a real euphoria of accomplishment in endeavor and he is able to face the guardians, to make demonstrative actions, risking in this way very rough punishments. But he doesn't "realize" himself as a prisoner and regime enemy by this attitude, but in the way he assimilates intellectually and morally the unique experience that he lived, turning it into a stage towards self-fulfillment.

The memories from the prison show something more (and in this point they touch the literary side): that suffering, humiliation, fear, starvation, coldness and torture awake the latency of unconcealed predispositions, of an aptitude for literature (even if many of the writings don't have a special aesthetic value). From this point of view, the testimonies of the political prisoners from behind the bars during the "madding Stalinism" produce a new literary and human matter which changes, mostly, the data of the Romanian literature: by discovering the secrets and tortures of the Hell, literature can't be any longer as before.

*Universitatea din București,
România*